

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ПЕДАГОГІЧНОЇ ТЕОРІЇ ТА ОСВІТНЬОЇ ПРАКТИКИ

УДК 378.6(091)(477)“18/19”

DOI

ВОЛОДИМИР МОКЛЯК

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9922-7667>

(Полтава)

Work place: Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University

Country: Ukraine

E-mail: vovchik01071981@gmail.com

ЮРІЙ МОСКАЛЕНКО

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0448-0705>

(Полтава)

Work place: Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University

Country: Ukraine

E-mail: math.pnpu@ukr.net

УНІВЕРСИТЕТСЬКЕ ПИТАННЯ В ДОСЛІДНИЦЬКОМУ ПОЛІ ВІТЧИЗНЯНИХ ПРОФЕСОРІВ НА МЕЖІ XIX – XX СТОЛІТЬ

В умовах становлення й розвитку вітчизняної університетської освіти у XIX ст. – на початку XX ст. закономірним є прояв інтересу до так званого «університетського питання» з боку вчених, громадських діячів, викладачів університетів й інших вищих навчальних закладів, попечителів навчальних округів, міністрів народної освіти, державних діячів тощо. Особливо гострі дискусії з означеної проблеми виникають на межі XIX – XX століть, коли діяльність університетів регламентується реакційним статутом 1884 р. Чимало відомих прогресивних діячів (В. Вернадський, М. Пирогов, І. Сеченов, К. Тімірязєв, Є. Трубецької, С. Трубецької, П. Фортунатов, О. Шварц та багато інших) виступали за розширення прав університетів, ключовою стала ідея автономного незалежного університету.

Позиція прихильників самостійності університетів проявлялася у відповідних зверненнях. Так, у 1899 р. десять професорів подали на розгляд міністру народної освіти записку, в якій йшлося про приниження роль викладачів, визначену нормативними документами. У 1905 р. 342 вчені підготували до друку в журналі “Вестник Европы” особливий документ “Записка о нуждах просвещения”, в якому йшлося про прогрес наукового поступу зусиллями вітчизняних науковців і невідповідне ставлення владних структур до таких досягнень.

Численні публікації засвідчують зацікавлення до університетського питання: О. Понников, В. Соболевський, О. Чупров обґрунтовують ефективність університетської автономії на шпальтах періодичного видання «Русские ведомости»; К. Тімірязєв у власному збірнику статей «Наука и демократия» виступає за принцип академічної свободи; П. Струве у передмові до книги О. Георгієвського «Краткий очерк правительственных мер и предначертаний против студенческих беспорядков» роздумує про порушення прав людини в університетах, утиснення прав викладачів і студентів; В. Вернадський у статті «Про професорський з'їзд» пише про важливість створення “Асоціації для досягнення академічної свободи й покращення умов академічного життя”.

Дослідження уможливило констатувати великий інтерес до «університетського питання» на межі XIX – XX століть. Зауважимо, що означена проблема має зв'язок з концептуальною «ідеєю університету», яку потрактуємо як об'єднання всього комплексу знань і уявлень про університет: мети, завдань, принципів, структури, функцій, внутрішніх і зовнішніх відносин, місця й ролі в суспільстві на певному конкретно-історичному етапі.

Ключові слова: університет; університетське питання; автономія; академічні свободи; ідея університету; статут.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Як зазначає Н. Левицька, “для 80-х рр. XIX ст. характерна ліквідація університетської колегіальності, повне підпорядкування університетів владі” (Левицька). Так, за нормами статуту 1884 р. передбачалося обмеження автономії, некомпетентне втручання чиновників у діяльність навчаль-

ного закладу та керування ним. Така ситуація спричинила невдоволення багатьох прогресивних викладачів, які виступили за відновлення автономії й академічних свобод (В. Вернадський, П. Виноградов, В. Гер'є, М. Зелінський, К. Кавелін, О. Кізеветтер, В. Ключевський, П. Новгородцев, М. Пирогов, Д. Самоквасов, І. Сеченов, М. Стороженко, К. Тімірязєв, Є. Трубецької, С. Трубецької, М. Умов, А. Фамінцин, П. Фортунатов, О. Чупров, О. Шахматов, О. Шварц та ін.). Однією з основних ідей, яку пропагували науковці, постає ідея *автономного незалежного університету*. У записці десяти московських професорів, поданій у 1899 р. на розгляд міністра народної освіти й підписаній В. Вернадським, П. Виноградом, М. Зелінським, І. Сеченовим, М. Стороженком, К. Тімірязєвим, М. Умовим, П. Фортунатовим, О. Чупровим, О. Шварцом, йшлося про приниження роль викладачів, яким статутом 1884 р. відведено формальну роль чиновників. Основна ідея документа – необхідність *університетської автономії*.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Проведений комплексний і системний ретроаналіз проблеми розвитку вітчизняних університетів у XIX ст. – на початку XX ст. дав можливість виокремити такі цільові напрями розробленості проблеми: загальнопедагогічний, управлінсько-педагогічний, філософсько-педагогічний, регулювально-правовий, освітньо-кваліметричний. Зокрема, в наукових здобутках вітчизняних і зарубіжних учених загальнопедагогічного напрямку розкрито динаміку розвитку вітчизняної університетської освіти, становлення ідеї університету (А. Аврус, Д. Багалій, Р. Еймонтова, Л. Зеленська, О. Кірдан, Л. Корж-Усенко, М. Ярмаченко та ін.); певну увагу приділено особливостям самоуправління й академічним свободам (В. Вернадський, О. Воробйова, Н. Дем'яненко, С. Калашнікова, В. Луговий, К. Тімірязєв та ін.), висвітлено теоретичні і практичні аспекти процесу розвитку автономії у вітчизняних і зарубіжних закладах вищої освіти (В. Єлутін, Д. Коржов, Н. Левицька, О. Радул, С. Сірополко, М. Суворов, С. Трубецької та ін.).

До регулювально-правового напрямку зараховуємо праці з питань нормативної регламентації діяльності університетів досліджуваного періоду (Е. Дніпров, Е. Писарева, С. Посохов, В. Томсінов та ін.), з правового регулювання функціонування університетів у період дії різних статутів (В. Іконников, М. Кармазін, Ю. Конюшенко, С. Куліш, М. Любимов, М. Муравйов, М. Пирогов та ін.).

Мета статті – висвітлити роль і місце університетського питання в дослідницькому полі вітчизняних професорів на межі XIX – XX століть.

Виклад основного матеріалу дослідження. Статут 1884 р. перетворив університети з вільних закладів у “напіввільні”. Прикро, але після прийняття реакційного статуту різко падає авторитет викладача, молодь більше не сприймає їх як своїх наставників, не довіряє слову, зрідка відвідує заняття. Занепад професорської корпорації детермінований кількома причинами.

По-перше, регулятивний документ відчинив двері вишу всім, хто хотів навчати, не акцентуючи увагу на компетентності викладача, тобто це міг бути “будь-хто з вулиці, аби лише він мав ступінь магістра чи доктора”. Це не могло не позначитися на рівні викладу матеріалу, тому студент і втрачав поступово інтерес до занять, спорадично з'являвся на лекціях, лише до іспиту готував необхідну кількість конспектів.

По-друге, викладачів не задовольняло їхнє матеріальне становище. Мало хто обирав кар'єру професора, якщо в іншій галузі (технічній, військовій, юридичній тощо) міг швидко досягти блискучих результатів й одержати гідну грошову винагороду. Тож часто звання університетського професора шукали люди, які втратили віру у все, озлоблені, з черствим серцем, для них отримання цього звання було справжнім скарбом. Траплялися також претенденти на посаду викладача, що мали поверхневі знання.

Подібний стан освіти потребував певних змін. С. Чир'єв пропонує здійснити реформу вищої освіти, яка б полягала в розмежуванні університету на заклад, де б займалися лише чистою наукою (*Universitas Litterarum Rossica*), та інститути, що реалізовували б практичні освітні цілі. Це дало б змогу посилити науковий потенціал імперії, підготувати справжніх фахівців для викладацької діяльності.

Такий Університет наук розподілявся б на підрозділи (факультети) за різними галузями: а) історико-філологічний; б) фізико-математичний; в) юридичний; г) медичний; г) східних мов; д) мистецький (Чир'єв, 2011, с. 430). Очолювала установу особа з імператорської сім'ї. Кожен факультет обирає з-поміж своїх членів шляхом голосування декана, якого затверджує на цій посаді на три роки президент університету. Цей заклад є повністю вільним від впливу владних структур, цензура не зачіпає працівників наукового центру, вони користуються необмеженою свободою слова, мають змогу презентувати всі свої наукові винаходи.

Розв'язанню наукових проблем слугує також солідне матеріальне забезпечення установи. Тут діють бібліотеки, лабораторії, кабінети, наявні кошти для організації наукових екскурсій, придбання нових книг, обладнання, колекцій тощо.

Обов'язкових лекцій тут немає, але члени Університету наук, якщо забажають, можуть проводити спеціальні публічні лекції в приміщенні закладу. На перші лекції дозволяється приходити лише особам з відповідною вищою освітою, на другі – всім, хто хоче почерпнути для себе цікаву інформацію.

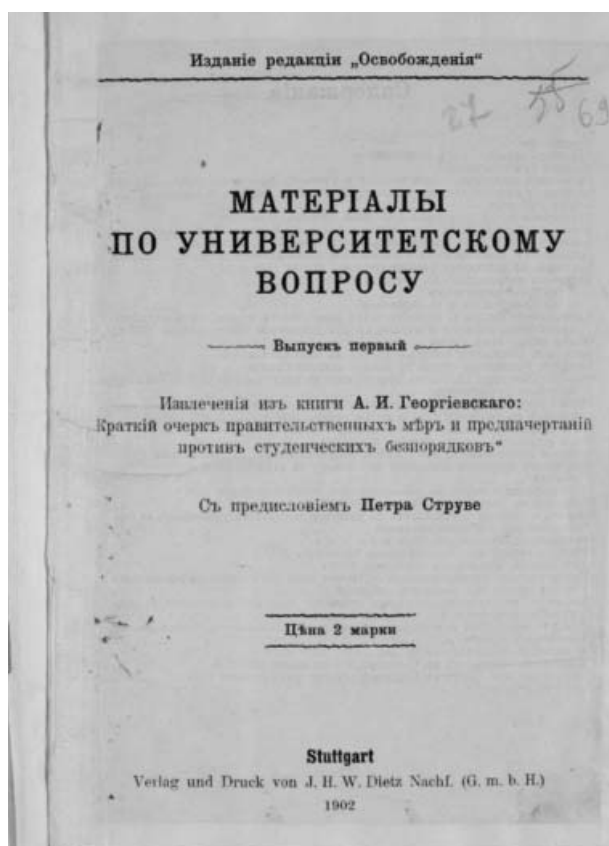
Лише Імператорському Університету наук належало б виняткове право присуджувати наукові ступені магістра чи доктора. Для отримання ступеня магістра потрібно було скласти усний іспит (за спеціальністю) і захистити наукову друковану працю, а для отримання ступеня доктора вже слід мати ступінь магістра і публічно захистити другу друковану працю.

Університет наук також присуджував ступені спеціаліста: юриста, філолога, математика, техніка тощо. Так ступінь міг отримати той, хто успішно закінчив відповідний інститут і склав іспит перед комісією Університету наук.

Усі ж наявні університети повинні бути реорганізовані в інститути відповідно до назв їхніх факультетів, наприклад, Інститут фізико-математичний, історико-філологічний, юридичний та ін. Студенти інститутів зобов'язані відвідувати лекції і практичні заняття, двічі на рік (у грудні і травні) скласти іспити. Директора інституту призначає міністр, професорів обирає Університет наук, а затверджує міністр народної освіти. Студенти закінчують інститут зі званням кандидата.

Такий розподіл вишів С. Чир'єв запропонував з тією метою, аби члени нових університетів могли ґрунтовно займатися наукою, а професори інститутів повністю присвятили себе викладацькій діяльності. Учений у своїй розвідці (Чир'єв, 2011) пропагує також автономію всіх новостворених закладів, при цьому відстоює гласність у всіх справах, особливо тих, що стосуються кадрової політики. Дослідник не вважає повернення до статуту 1863 р. як до найбільш демократичного виходом із критичної ситуації, оскільки і під час дії цього документа траплялися порушення порядку студентами. Варто встановити врешті-решт такі правила, щоб молодь насамперед навчалася, а після здобуття освіти займалася б політикою, а не навпаки.

На межі XIX – XX ст. домінували переконання ліберально-буржуазної професури (П. Струве, М. Бердяєв, С. Трубецькой та ін.). Практичне втілення інтересу науковців до вищої освіти відображено в численних публікаціях. Це було ідейною опозицією самодержавству. За університетську автономію виступали О. Посников, В. Соболевський, О. Чупров на шпальтах легальної газети “Русские ведомости” (Щетинина, 1995, с. 167). Свої погляди висвітлював також К. Тімірязєв, автор збірника статей “Наука и демократия”, де йшлося, зокрема, про реформування системи вищої освіти на принципах *автономії й академічних свобод* (Тімірязєв, 1920). У 1902 р. за кордоном (у м. Штутгарт) надруковано брошуру “Материалы по университетскому вопросу”, що містила найсуттєвіші думки з книги О. Георгієвського “Краткий очерк правительственных мер и предначертаний против студенческих беспорядков” (останньої у світі залишилося лише 9 примірників, решту знищено). У передмові, автор якої П. Струве, йдеться про те, що результатом діяльності бюрократичної системи є порушення елементарних прав людини, проекти виправних закладів для норовливих студентів і гімназистів, складність вступу до університетів для бідних громадян, чистка від непотрібних “елементів”, постановка на перше місце університетського карцеру як виховного інструменту, розширення прав інспекторів, утиснення прав викладачів тощо (*Брошура «Материалы по университетскому вопросу». С предисловием Петра Струве»*).

Содержание.		с/д
Предисловие		1
Характер студентских беспорядков		1
Причины их возникновения		1
Подлинный студентский образ жизни и учебному заведению (1858—1891 гг.)		2
Закономерности развития студенческих беспорядков и отсюда формальная оценка		2
Уставы 1863 года		3
Ограничение числа студентов польского происхождения		3
Комиссия графа И. Д. Дельянона 1866 г. и положение Комитета Министров 1867 г.		3
Комитет 1869 г. под председательством графа И. Д. Дельянона		3
Соглашение гг. Министров 1874 г. под председательством графа П. А. Валуева		4
Комиссия по инспекции университетского устава 1863 г.		6
Настроение профессором в университетах:		6
а) С.-Петербургских		6
б) Московских и в) Кавказских		6
Представление Совета С.-Петербургского университета о причинах студенческих беспорядков и о мерах к их устраниению (29-го декабря 1878 г.)		7
Особое мнение проф. Ланга		9
Запрос г. Помечтателя Округа и ответ на него Совета		10
Мнение г. Помечтателя Округа по поводу заявления Совета		11
Отзыв г. Министра Народного Просвещения на представление Совета С.-Петербургского университета		13
Участие воспитанников учебных заведений в противогосударственной пропаганде с половины 1873 г. по 1-е января 1877 г.		14
Проект среднего исправительного учебного заведения (1878—1879 г.)		14
Новое устройство университетской инспекции в 1879 г.		15
Причины безуспешности мер 1879 г. к упорядочению университетов		21
Недостатки прежних предложений по поводу за студентами и преимущественно в них		21
13. Белорудия и ступи в университетах после 1-го марта 1891 г.		23
Советские гг. Министров 20-го ноября 1882 г.		24
Вопрос о лишении межд. льгот по воинской повинности уволенных из беспорядков из учебных заведений		25
Советские гг. Министров 18-го марта 1893 г.		24
Порядок отдачи из дисциплинарные батальоны		29
Советские гг. Министров 10-го июля 1893 г.		29
Доводы против принудительного отбывания воинской повинности уволенными из беспорядков из учебных заведений		30
Доводы в пользу принудительного отбывания воинской повинности уволенными из беспорядков из учебных заведений		30
Дело 1-го марта 1897 г. и жюри в борьбе с остеротельному приему в высших учебных заведениях		39
Студенческие беспорядки в Кавказе		43
Студенческие беспорядки в С.-Петербурге в конце 1887 г.		55
Студенческие беспорядки в С.-Петербургских университетах 1890 г.		56
Примечания к тексту		59

Рисунок 1. Брошура “Материалы по университетскому вопросу”. С предисловием Петра Струве. Издание редакции “Освобождение”, 1902 г

28 квітня 1901 р. з Міністерства народної освіти надіслано звернення до рад університетів із закликом висловити пропозиції щодо реформування вишів. В. Вернадський 29 липня 1901 р. підготував відповідь міністру, у записці йшлося про необхідність відновлення автономії, зразком мав бути статут 1804 р., який пропагував найвільнішу форму самоуправління. Принцип автономії, за словами корифея вітчизняної науки, вималював традиції університетського життя – це і тиша кабінетів, і наукова діяльність, і постійне прагнення до вдосконалення, забезпечення суспільних потреб.

Статут 1884 р. варто переглянути, ввести колегіальність в управління, виборність ректора, проректора, деканів, викладачів. Статут 1863 р. В. Вернадський трактує як часткове втілення ідеалу автономної діяльності закладу вищої освіти. Корифей вітчизняної науки виділяв такі вияви автономії: 1) незалежність професорської спільноти, виборність, право розпоряджатися фінансами; 2) обмеження влади попечителя; 3) наглядає за студентами лише університет; 4) зменшення плати за лекції, вільне відвідування занять; 5) самостійне проведення вступної кампанії; 6) визнання студентського самоврядування (Самоквасов, 1901).

У статті “Про професорський з’їзд”, опублікованій у газеті “Наші дні” в 1904 р., Володимир Іванович пише про необхідність створення “Асоціації для досягнення академічної свободи й покращення умов академічного життя”. Учасниками асоціації могли бути професори, приват-доценти, викладачі, асистенти, лаборанти; передбачався з’їзд представників територіальних органів асоціації, до початку якого потрібно зібрати інформацію про репресивне ставлення адміністрації до студентів. Питання для обговорення на з’їзді – студентські заворушення, організації й професорський суд. Правильне розв’язання окреслених проблем можливе лише за повної автономії (*Постановлення професорського совещання в Москві 12 и 13 января 1905 г.*). Студентами мають опікуватися ради університетів, категорично заборонялися інститут кураторів і комісії з влаштування студентських організацій, дозволялися сходки, якщо вони не порушували нормального перебігу академічного життя. Діяльність професорського суду є можливою лише тоді, коли адміністрація не змінюватиме судових рішень. У тому ж році порушено питання про автономію в тих радах, де можна сподіватися на успіх у цьому питанні (*Проект устава професорской ассоциации*).

Д. Самоквасов, аналізуючи проект студентських організацій, зазначив, що такі об’єднання приносять користь лише за умови панування автономії у стінах вишу (Самоквасов, 1901).

Загалом сучасні дослідники (Кірдан, 2017) виділяють два опозиційні погляди на реформування вишів: 1) консервативні викладачі й чиновники основною функцією професорів вважали передачу знань студентам; 2) прогресивні діячі наголошували на нерозривному зв’язку навчання, наукової діяльності та виховання молоді. Отже, питання університетської науки постійно турбувало ліберально налаштованих професорів.

20 січня 1905 р. викладачі (342 вчені) підготували особливий документ “Записка о нуждах просвещения”. У записці, опублікованій у журналі “Вестник Европы”, йшлося про те, що: “Наука може розвиватися лише там, де вона вільна, де вона відмежована від стороннього втручання” (Заявление профессором и преподавателей высших школ, с. 908). Однак наприкінці XIX ст. наука зазнавала постійних утисків через державний устрій країни. Прогресивні викладачі розуміли це і були налаштовані проти влади. Криза вищої школи як складник загальнодержавної посилювалася відкриттями видатних вітчизняних учених (О. Бутлерова, Д. Менделєєва, І. Мечникова, І. Павлова, І. Сеченова та ін.). Так, Д. Менделєєв указував на тісний зв’язок між науковими досягненнями й рівнем розвитку держави. Самоосвіта як важливий складник науки стала суспільною традицією Російської імперії, чому слугували популярні публічні лекції, друкована продукція. Звісно, не можна применшувати і внесок професорів у цей процес, адже вони були основною силою, яка займалася науковою та просвітницькою діяльністю. Саме ними зініційовано організацію наукових товариств. Такі об’єднання з’являлися не тільки в містах, де функціонували університети, а й там, де не було вищих навчальних закладів, що вказувало на значний інтерес до науки місцевої інтелігенції.

Проте, незважаючи на зростання ролі науки в Російській імперії, значні наукові досягнення вітчизняних учених, становище професорів, яких фактично усунули від управління вищими навчальними закладами за статутом 1884 р., було невтішним. Багато з них зазнали переслідувань, морального насилля. В. Вернадський наголошував на неспокійному житті професорів у країні (наявність поліцейського нагляду, покарання за необережно сказане слово тощо). Саме долі видатних учених (М. Ковалевський, Д. Менделєєв, І. Мечников, О. Міллер, С. Муромцев, О. Посников, В. Семевський, О. Столетов та ін.) спонукали В. Вернадського висловити пропозицію про створення Академічного союзу на з’їзді професорів 25–28 березня 1905 р. Його ідею підтримали інші науковці, тож було ухвалено статут Академічного союзу, мета його – реорганізація діяльності вищих навчальних закладів на засадах “академічної свободи й автономії”, самостійності в управлінні й виборності ректора чи директора (Лейкина-Свирская, 1981, с. 110). 3-поміж 1544 членів союзу 112 були з Харкова, 111 – з Києва і 72 – з Одеси, що становить сумарно 19 % від загальної кількості присутніх.

Університетське питання – тема дискусій професорів на межі XIX – XX ст. Ліберальні викладачі цікавилися університетами, їхнім управлінням, студентством, пропагували ідею автономії та академічних свобод.

Так, відомою є записка А. Фамінцина, у якій йшлося про те, що студентство вважають прошарком суспільства, який активно реагує на будь-які зміни, лише свобода дій береже молодь від шкідливого впливу. Професора Санкт-Петербурзького університету підтримали викладачі Новоросійського університету (Щетинина, 1995, с. 149–150). Саме ліберальні викладачі влаштовували різні благодійні заходи з метою матеріальної підтримки студентів – літературно-музичні вечори, читання лекцій. Консервативні ж визнавали тільки освітню функцію університету, а викладача вважали чиновником, який займається лише читанням лекцій та приймає іспити.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. владою розроблявся проект про те, щоб урегулювати кількість студентів в університетах. Спостерігалось збільшення вихованців у Московському, Санкт-Петербурзькому й Київському і зменшення у провінційних університетах. В імперії функціонували 9 університетів на 125 млн. жителів; порівняємо: у європейських країнах університетів було від 1 на 430 тис. жителів до 1 на 5,6 млн. жителів, тоді як у Російській імперії 1 на 13,9 млн. жителів (Население университетов. Проект урегулирования числа учащихся по университетам). Пропозицією було вирівняти кількість студентів в університетах країни, набрати більше студентів. Кількість вищих навчальних закладів у країні в 1914 р. сягає 105 (Лейкина-Свирская, 1981, с. 11), університетів же в 1917 р. налічувалося 12 (Ляхович, & Рёвушкин, 1998, с. 78).

О. Ляхович і П. Ферлюдін наводять дані про кількість студентів у вітчизняних університетах (Ляхович, 1998, с. 247), де помітною є тенденція до збільшення осіб, що вирішили здобути вищу освіту. Це можна пояснити значним зростанням кількості навчальних закладів, що на належному рівні готували до вступу в університети (таблиця 1).

Таблиця 1

Кількість студентів у Харківському, Київському й Новоросійському університетах

Рік заснування	Університет	Кількість студентів								
		1836	1847	1848	1849	1850	1870	1890	1903	1907
1804	Харківський	332	523	525	415	394	655	1042	1444	3450
1833	Київський	203	608	663	579	553	1050	1982	2396	4051
1864	Новоросійський						352	441	1392	2831

Однак, зважаючи на те, що випускний іспит був обов'язковим лише для претендентів на звання кандидата, помітною стала різниця між кількістю студентів і тих, хто успішно закінчив навчання. Так, у 1860 р. загальна кількість студентів у Харківському університеті становила 533 особи, а випускників – 21, у Київському це співвідношення представлено так: 1049 до 54 (Терещенко, 2002). У суспільстві формується думка, що достатньо лише одного року навчання в університеті, щоб вважатися освіченою людиною. Тобто певною мірою зростання чисельності студентів зумовлене не об'єктивною потребою населення у знаннях, а прес-тижністю університетської освіти.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок. Отже, варто констатувати значний інтерес вітчизняної професури досліджуваного періоду до «університетського питання». Були як прихильники, так і противники прогресивних змін в університетах. Важливими в дослідницькому полі педагогічної науки є численні публікації з окресленої проблематики. Предметом подальших наукових пошуків може бути трансформація ідеї університету в сучасних умовах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Брошюра «Материалы по университетскому вопросу». С предисловием Петра Струве. Издание редакции «Освобождение». ЦДІАК України. Ф. 274. Оп. 1. Спр. 1113 за 1902 р. Арк. 69–99.
- Заявление профессором и преподавателей высших школ. *Вестник Европы*. 1905. Т. 2. С. 907–909.
- Кірдан О. Л. Теорія і практика управління вищими навчальними закладами України (XIX – початок XX століття): автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01 / Уманський держ. пед. ун-т ім. Павла Тичини. Умань, 2017. 39 с.
- Левицька Н. М. Університетські статuti – основні законодавчі акти регламентації діяльності університетів та інших ВНЗ Наддніпрянської України (XIX–початок XX ст.) URL: <http://dspace.nuft.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/14118/1/12.pdf>.
- Лейкина-Свирская В. Р. Русская интеллигенция в 1900–1917 гг. Москва: Мысль, 1981. 287 с.
- Ляхович Е. С., Рёвушкин А. С. Университеты в истории и культуре дореволюционной России: монография. Томск: Томск. ун-т, 1998. 580 с.
- Население университетов. Проект урегулирования числа учащихся по университетам. *Вестник Европы*. 1896. Т. 5. С. 72–106.
- Постановления профессорского совещания в Москве 12 и 13 января 1905 г. ЦДІАК України. Ф. 274. Оп. 1. Спр. 1113 за 1905 р. Арк. 262.
- Проект устава профессорской ассоциации. ЦДІАК України. Ф. 274. Оп. 1. Спр. 1113 за 1905 р. Арк. 263–263 зв.
- Самоковасов Д. Я. Проект студенческих учреждений. Москва, 1901. 37 с.
- Терещенко О. В. Становление и развитие классического университета в России XIX–XX в.: дисс. канд. истор. наук: 07.00.02. Ставрополь, 2002. 227 с.
- Тимирязев К. А. Наука и демократия. Сборник статей 1904–1919 гг. Москва: Гос. изд-во, 1920. 478 с.

Чирьев С. И. Проект реформы высшего образования. *Университетская идея в Российской империи XVIII – начала XX веков* : антология : учеб. пособ. для вузов / сост.: А. Ю. Андреев, С. И. Посохов. Москва : РОССПЭН, 2011. С. 428–438.
Щетинина Г. И. Идейная жизнь русской интеллигенции: конец XIX – начало XX в. Москва : Наука, 1995. 236 с.

REFERENCES

- Broshiuira «Materialy po universitetskomu voprosu». S predislaviem Petra Struve. Izdanie redaktsii «Osvobozhdenie» [Brochure "Materials on the university issue". With a foreword by Petra Struve. Publication of the "Liberation" editorial office]. CDIAK Ukrainy [Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv, Ukraine]. F. 274. Op. 1. Spr. 1113 za 1902 r. Ark. 69–99 [in Russian].
- Chirev, S. I. (2011). Proekt reformy vysshego obrazovaniia [Higher education reform project]. In A. Iu. Andreev, & S. I. Posokhov (Comps.), *Universitetskaia ideia v Rossiiskoi imperii XVIII – nachala XX vekov [The university idea in the Russian Empire of the 18th – early 20th centuries]* (pp. 428-438). Moskva: ROSSPEN [in Russian].
- Kirdan O. L. (2017). *Teoriia i praktyka upravlinnia vyshchymy navchalnymy zakladamy Ukrainy (XIX – pochatok XX stolittia) [Theory and practice of management of higher educational institutions of Ukraine (XIX – beginning of XX century)]* (Extended abstract of History D. dissertation). Uman [in Ukrainian].
- Leikina-Svirskaiia, V. R. (1981). *Russkaia intelligentsiia v 1900–1917 gg. [Russian intelligentsia in 1900–1917]*. Moskva: Mysl [in Russian].
- Levytska N. M. *Universytetski statuty – osnovni zakonodavchi akty reglamentatsii diialnosti univertsytetiv ta inshyh VNZ Naddnprianskoi Ukrainy [University statutes – the main legislative acts regulating the activities of universities and other universities of Dnieper Ukraine (XIX – early XX centuries)]*. Retrieved from <http://dspace.nuft.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/14118/1/12.pdf> [in Ukrainian].
- Liakhovich, E. S., & Revushkin, A. S. (1998). *Universitety v istorii i kulture dorevoliucionnoi Rossii [Universities in the history and culture of pre-revolutionary Russia]*. Tomsk: Tomsk. un-t [in Russian].
- Naselenie universitetov. Proekt uregulirovaniia chisla uchashchikhsia po universitetam [University population. The project for the settlement of the number of students by university]. (1896). *Bulletin of Europe*, 5, 72-106 [in Russian].
- Postanovleniia professorskogo soveshchaniia v Moskve 12 i 13 ianvaria 1905 g. [Resolutions of the professorial meeting in Moscow on January 12 and 13, 1905]. CDIAK Ukrainy [Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv, Ukraine]. F. 274. Op. 1. Spr. 1113 za 1905 r. Ark. 262 [in Russian].
- Proekt ustava professorskoi assotciatsii [Draft charter of the professorial association]. CDIAK Ukrainy [Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv, Ukraine]. F. 274. Op. 1. Spr. 1113 za 1905 r. Ark. 263–263 zv. [in Russian].
- Samokvasov, D. Ia. (1901). *Proekt studencheskikh uchrezhdenii [Student institutions project]*. Moskva [in Russian].
- Shchetinina, G. I. (1995). *Ideinaia zhizn russkoi intelligentsii: konets XIX – nachalo XX v. [Ideological life of the Russian intelligentsia: late 19th – early 20th centuries]*. Moskva: Nauka [in Russian].
- Tereshchenko, O. V. (2002). *Stanovlenie i razvitie klassicheskogo universiteta v Rossii XIX–XX v. [Formation and development of a classical university in Russia in the 19th – 20th centuries]*. (Extended abstract of History D. dissertation). Stavropol [in Russian].
- Timiriazev, K. A. (1920). *Nauka i demokratiia. Sbornik statei 1904–1919 gg. [Science and democracy. Collection of articles 1904–1919]*. Moskva: Gos. izd-vo [in Russian].
- Zaiavlenie professorov i prepodavatelei vysshikh shkol [Statement of professors and teachers of higher schools]. (1905). *Bulletin of Europe*, 2, 907-909 [in Russian].

VOLODYMYR MOKLYAK, YURIY MOSKALENKO

UNIVERSITY ISSUE IN THE RESEARCH FIELD OF DOMESTIC PROFESSORS AT THE BORDER OF THE XIX - XX CENTURIES

It is natural for scientists, public figures, university professors and other higher education institutions, trustees of educational districts, ministers of public education, statesmen, etc. to show interest in the so-called "university issue" in the conditions of formation and development of domestic university education in the XIX – the early XX century. Particularly heated discussions on this problem arise at the turn of the nineteenth and twentieth centuries, when the activities of universities were regulated by the reactionary statute of 1884. Many well-known progressives (V. Vernadskyi, M. Pyrohov, I. Sechenov, K. Timiriazev, Ye. Trubetskoi, S. Trubetskoi, P. Fortunatov, O. Shvarts and others) advocated the expansion of university rights, and the idea of an autonomous independent university became key.

The position of supporters of the independence of universities was manifested in the relevant appeals. Thus, in 1899, ten professors submitted a note to the Minister of Education, which referred to the humiliating role of teachers, defined by regulations. In 1905, 342 scholars prepared for publication in the journal "Herald of Europe" a special document "Note on the needs of education", which spoke about the progress of scientific progress through the efforts of domestic scientists and the inappropriate attitude of the authorities to such achievements.

Numerous publications show interest in the university issue. For example, O. Posnikov, V. Sobolevskiy, O. Chuprov substantiate the effectiveness of university autonomy in the columns of the periodical "Russian Gazette". K. Timiriazev in his own collection of articles "Science and Democracy" advocates the principle of academic freedom. P. Struve in the preface to O. Heorhiiivskiy's book "A Brief Essay on Government Measures and Predictions Against Student Riots" reflects on human rights violations in universities, the oppression of the rights of teachers and students. V. Vernadskyi writes in the article "On the Professorial Congress" about the importance of creating an "Association for Achieving Academic Freedom and Improving the Conditions of Academic Life".

The study made it possible to state a great interest in the "university question" at the turn of the XIX–XX centuries. Note that this problem is related to the conceptual "idea of the university", which is interpreted as a combination of the whole set of knowledge and ideas about the university: goals, objectives, principles, structure, functions, internal and external relations, place and role in society at a certain specific historical stage.

Key words: university; university issue; autonomy; academic freedoms; the idea of the university; charter.